

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Ακαδημαϊκό Έτος 2021-2022

Θεματική Ενότητα: ΕΠΟ-22

Η Φιλοσοφία στην Ευρώπη

Θέμα 1ης Γραπτής Εργασίας

Στα αριστοτελικά κείμενα η φρόνηση παρουσιάζεται ως διανοητική αρετή με καίρια σημασία για τη ρύθμιση του ανθρώπινου βίου, με σκοπό την πραγμάτωση της ευδαιμονίας. Αφού μελετήσετε το έκτο βιβλίο των *Ηθικών Νικομαχείων*, να εξετάσετε την έννοια της φρόνησης και να περιγράψετε τη λειτουργία της, αναδεικνύοντας τη στενή σχέση της με τις ηθικές αρετές. [Για την καλύτερη κατανόηση αυτής της σχέσης θα χρειαστεί να ανατρέξετε και στον ορισμό της ηθικής αρετής (1106b35 – 1107a8)].

1

Έκταση της εργασίας: 2.397 λέξεις.

Καταληκτική ημερομηνία υποβολής: Δευτέρα, 22/11/2021, 11:59 μ.μ.

Απλά και κατανοητά η γνώση!

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	<i>σελ.</i>
1. Εισαγωγή	3
2. Η αριστοτέλεια φρόνηση	3
3. Φρόνηση, ηθικές αρετές και ευδαιμονία	6
4. Συμπεράσματα	10
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	12

1. Εισαγωγή

Στην ηθική προβληματική του Αριστοτέλη κομβική θέση καταλαμβάνει η ευδαιμονία ως υπέρτατο αγαθό και απώτατος σκοπός του ανθρώπινου βίου, την οποία ο Σταγειρίτης σοφός ταυτίζει με την ευζωία και την ευποιία.¹ Εξετάζοντας την ανθρώπινη συμπεριφορά με στόχο τη διακρίβωση των όρων για την κατάκτηση της ευδαιμονίας, ο Αριστοτέλης εκθέτει τη σχετική επιχειρηματολογία κυρίως στα *Ηθικά Νικομάχεια*, όπου πραγματεύεται την αιτιώδη σχέση της ευδαιμονίας με τις ηθικές και τις διανοητικές αρετές, ιδίως με τη φρόνηση.²

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναλύσει το περιεχόμενο της αριστοτέλειας φρόνησης και να αναδείξει την κυρίαρχη θέση της στο σύνολο των αριστοτελικών αρετών ως παράγοντα ευδαιμονίας.

2. Η αριστοτέλεια φρόνηση

Η φρόνηση είναι «έλλογη έξη που συλλαμβάνει την αλήθεια και που αφορά την πράξη, στο μέτρο που αυτή σχετίζεται με ό,τι είναι αγαθό για τον άνθρωπο».³ Αντικείμενό της έχει αγαθά μεταβλητά που επενδύονται με κάποιον σκοπό («τέλος») και κατακτώνται με τις πράξεις του ανθρώπου, για τις οποίες ο ίδιος έχει επίγνωση.⁴ Η επίγνωση της αληθινής αξίας των ανθρώπινων πράξεων έγκειται στο ότι η φρόνηση ανήκει στο λογιστικό/δοξαστικό μέρος της ψυχής. Μάλιστα, ως έλλογη ψυχική ποιότητα, αφορά τόσο τα γενικά («καθόλου») όσο και τα ειδικά («καθέκαστα») ζητήματα. Για τον Σταγειρίτη, οι άνθρωποι που επιδεικνύουν επιτηδειότητα σε πρακτικά θέματα είναι όσοι γνωρίζουν καλά τα δεύτερα, όχι εκείνοι που έχουν γνώση των πρώτων. Όμως, επειδή η φρόνηση ασχολείται και με τα δύο, οφείλει κανείς να

¹ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1095a18-21, μτφρ. Δ. Λυπουρλής, εκδ. Ζήτρος, Αθήνα 2006, Μνημοσύνη: Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, «Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα: Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία», Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, διαθέσιμο στο: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/index.html?author_id=12236

² Βιββιάκης Σ. κ.ά., *Ελληνική Φιλοσοφία και Επιστήμη: Από την Αρχαιότητα έως τον 20ό αιώνα*, τόμ. Α', ΕΑΠ, Πάτρα ²2002, σ. 206.

³ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1140b23-24 Βιββιάκης κ.ά., *ό.π.*, σ. 207.

⁴ Κόντος Π., «Αριστοτελική ηθική: Στην καρδιά της αλήθειας», *Mathesis*, ΠΕΚ, χ.τ.έ., χ.χ., διαθέσιμο στο: https://mathesis.cup.gr/assets/courseware/7f693b85541b87d5f381d373cb5160b4/asset-v1:Philosophy+PHL2+2017_T2+type@asset+block/Aristotle_s_ethics_Week_5_revised.pdf, σσ. 17-18.

Απλά και κατανοητά η γνώση!

γνωρίζει τόσο τα καθόλου όσο και τα καθέκαστα.⁵ Οι νέοι μπορούν να είναι επαίοντες σε κάποια επιστήμη (θεωρητική γνώση), αλλά πραγματικά φρόνιμοι δεν μπορούν να είναι, επειδή δεν έχουν πείρα των *καθεκάστων* λόγω της μικρής ηλικίας τους· οι αρχές των μαθηματικών είναι αφηρημένες γνώσεις, ενώ οι αρχές της φιλοσοφίας είναι ειδικές, χρίζουν πρακτικής πείρας: η φρόνηση γνωρίζει πάντοτε τον λόγο των πράξεών της.⁶

Ο Αριστοτέλης θεωρεί εξάλλου εσφαλμένη την κοινή πεποίθηση ότι αυθεντικά φρόνιμοι είναι μόνο όσοι ασχολούνται με τα αγαθά για τον εαυτό τους, ενώ εκείνοι που ασχολούνται με τα αγαθά για τους άλλους (συνήθως οι πολιτικοί) είναι απλώς πολυπράγμονες.⁷ Ο λόγος είναι ότι σε ένα ατελές κράτος είναι ανέφικτη η βίωση της βέλτιστης ατομικής ζωής: ως «*πολιτικόν ζώνον*», ο άνθρωπος είναι αδύνατο να κατακτήσει αποκλειστικά με τις δικές του δυνάμεις και τα δικά του μέσα την ευδαιμονία.⁸

Η έμπρακτη εφαρμογή της φρόνησης εκκινεί με τη βούλευση, νοούμενη ως έλλογη επεξεργασία της απόφασης («*βουλής*») για συγκεκριμένη δράση. Η ορθότητα αυτής της απόφασης συνιστά την ευβουλία, που, ως ορθολογική διαδικασία, γνωρίζει πάντοτε τους λόγους της ορθοπραξίας και είναι αποτέλεσμα της εξέτασης (βούλευσης) όλων των εναλλακτικών οδών που θα οδηγήσουν σε συγκεκριμένη δράση. Ανάμεσα σε αυτές, ο φρόνιμος, ο οποίος θέτει πάντοτε έναν (επίσης έλλογο) σκοπό στη δράση του, θα επιλέξει την προσφορότερη για την επίτευξη του εκάστοτε σκοπού του και για την ικανοποίηση των επιθυμιών του, διακρίνοντας μεταξύ της κρίσης και της απλής προαίρεσης.⁹

Ωστόσο, η προαίρεση έχει τη δική της ιδιαίτερη σημασία, αφού είναι η «*επιθυμία – ύστερα από σκέψη και διαβούλευση – πραγμάτων που emπίπτουν στη δική μας*

⁵ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1140b10-11· Βιρβιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σσ. 206-207.

⁶ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1142a10-25.

⁷ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1142a3-10.

⁸ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1141b4-9.

⁹ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1142b32-33· Βιρβιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σ. 207· Καραμανώλης Γ., «Η σχέση μεταξύ ηθικής αρετής και φρόνησης», Υπόμνημα στη Φιλοσοφία, τχ. 8, Ιούνιος 2009, διαθέσιμο στο: http://www.fks.uoc.gr/_assets/pdfs/karamanolis/, σσ. 67-68· Κόντος Π., *Τα δύο ευ της ευτυχίας*, ΠΕΚ, Αθήνα 2018, διαθέσιμο στο: <https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/PHIL2005/%CE%A5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD/%CE%91%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%A6%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7.pdf>, σσ. 158-159.

Απλά και κατανοητά η γνώση!

δύναμη». ¹⁰ Συνδυάζοντας το επιθυμητικό («*όρεξη*») με το λογιστικό («*διάνοια*») μέρος της ψυχής, η προαίρεση μπορεί να καταλήγει στη βέλτιστη πορεία δράσης, συνεπώς να προκαθορίζει την τελική απόφαση η οποία θα υπηρετήσει με τον καλύτερο τρόπο τον σκοπό της συγκεκριμένης πράξης. Ο συνδυασμός πρόθεσης και αναγνώρισης της βέλτιστης πράξης συνιστά την αρχή της δράσης και ταυτόχρονα σηματοδοτεί το τέλος της, με την έννοια ότι η απόφαση για δράση αποτελεί ήδη την αρχή της πράξης, ενώ, μόλις αυτή αρχίσει, έχει τέλος: η πράξη τελειώνει τη στιγμή που αρχίζει, ενώ η «*ποίησις*» αποτελεί κίνηση, με την έννοια ότι το τέλος της πραγματώνεται σε στάδια. ¹¹

Οι ερμηνευτές του Αριστοτέλη δεν ομοφωνούν ως προς τη σχέση της φρόνησης με την εκλογή του «*τέλους*» (σκοπού), εστιάζοντας κυρίως σε μιαν αντιληπτή αντίφαση μεταξύ της λειτουργίας της βούλησης, όπως διατυπώνεται στο Γ' βιβλίο των *Ηθικών Νικομαχείων*, ¹² και της λειτουργίας της βούλευσης, όπως εκτίθεται στο Ζ' βιβλίο. ¹³ Στο πρώτο αναφέρεται ότι η βούληση καθορίζει το «*τέλος*», ενώ η βούλευση τα μέσα για την επίτευξή του· το δεύτερο κείμενο επισημαίνει ότι η βούλευση αφορά όχι μόνο τα μέσα που αποσκοπούν στην ευόδωση ενός επιμέρους στόχου, αλλά και εκείνα που συντελούν στη συνολική ευδαιμονία, ασχολούμενη όμως με τον καθορισμό των καθεκάστων, συνεπώς και των «*τελών*». Η (φαινομενική) αντίφαση αίρεται, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι στην αρχή των *Ηθικών Νικομαχείων* ¹⁴ ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι καθεαυτήν η βούλευση οφείλει να έχει κάποιον σκοπό (ώστε να μην διαρκεί επ' άπειρον). Ο τέλειος σκοπός, η ευδαιμονία, διαχωρίζεται από τους επιμέρους σκοπούς των μεμονωμένων πράξεων και από τους σκοπούς-μέσα για την επίτευξη άλλων σκοπών. Από την άποψη αυτήν, αποτέλεσμα της βούλευσης μπορεί να είναι τόσο το μέσο για την εκπλήρωση ενός συγκεκριμένου σκοπού, όσο και η επιλογή των μέσων (ενδιάμεσων σκοπών) για την επίτευξη του τέλειου σκοπού, της ευδαιμονίας. Άρα, ο φρόνιμος βουλευέται τόσο αναφορικά με τα μέσα όσο και με τα «*τέλη*», χωρίς βέβαια να είναι σε θέση να βουλευέται για το σύνολο των «*τελών*». ¹⁵

Ο φρόνιμος άνθρωπος συνιστά έκφραση μεσότητας μεταξύ δύο άκρων, της ακράτειας και της εγκράτειας, ενώ οι επιθυμίες του είναι πάντοτε συμβατές με την

¹⁰ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1113a10-12.

¹¹ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1140b1-8· Κόντος, «Αριστοτελική ηθική:...», *ό.π.*, σσ. 3-4· Κόντος, *Τα δύο ευ της ευτυχίας*, *ό.π.*, σσ. 152-157.

¹² Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1111b26-27, 1112b11-12, 1113b3-4.

¹³ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1140a25-28, 1141b14-15· Καραμανώλης, *ό.π.*, σσ. 51-52.

¹⁴ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1094a18-21.

¹⁵ Καραμανώλης, *ό.π.*, σσ. 54-55, 58, 60-61.

Απλά και κατανοητά η γνώση!

προαίρεση της βούλευσης.¹⁶ Και ο εγκρατής μπορεί να διαθέτει ορθή προαίρεση, δεν πράττει όμως σε συμφωνία με την (έλλογη) επιθυμία: άρα ούτε η πράξη του συμφωνεί τελικά με την προαίρεση, αφού υπολείπεται αυτής. Ο ακρατής συμβαδίζει με τον φρόνιμο και στην προαίρεση και στην πράξη, διαφέρει όμως στην επιθυμία: οι δικές του επιθυμίες είναι είτε υπερβολικές είτε κακές, ενώ ο φρόνιμος δεν έχει τέτοιου είδους επιθυμίες, επειδή απλά δεν επιθυμεί πράγματα τα οποία δεν λογίζεται το λογιστικό.¹⁷ Ο φρόνιμος (ανα)γνωρίζει την αλήθεια και, μέσω της ορθής επιθυμίας και πράξης, καθίσταται κανόνας-μέτρο αποτίμησης της δράσης όλων των άλλων ανθρώπων,¹⁸ όπως και επιτομή του ορισμού της ηθικής αρετής. Επειδή όλες οι αρετές αναφέρονται σε πράξεις, η φρόνηση διαδραματίζει έναν ρόλο ρυθμιστή: επιτάσσει τον τρόπο δράσης των αρετών και των ενάρετων ανθρώπων – δίχως όμως να κυριαρχεί επί υπέρτερων αρετών, λ.χ. επί της σοφίας, χάριν της οποίας λειτουργεί ως ένα είδος επιτρόπου, προσφέροντάς της την άνεση να επιτελέσει το δικό της έργο.¹⁹

Η σοφία αποτελεί αρετή του επιστημονικού μέρους της ψυχής, η φρόνηση του λογιστικού, ενώ ειδικά η φιλοσοφική σοφία συναιρεί τα δύο μέρη: με την κατοχή και την άσκησή της ο άνθρωπος γίνεται ευδαίμων. Η ευδαιμονία κατακτάται μέσω της ηθικής αρετής και της φρόνησης: η πρώτη εξασφαλίζει την ορθότητα των σκοπών, ενώ η δεύτερη εξασφαλίζει την ορθότητα των μέσων. Συνεπώς, δεν μπορεί να υπάρξει ενάρετος άνθρωπος χωρίς φρόνηση, και αντίστροφα.

Ενώ η φρόνηση συνιστά πρακτική σοφία και παράγει σοφία, δεν είναι ανώτερη της, ακριβώς όπως δεν είναι ανώτερη της υγείας η ιατρική. Όπως η τελευταία υποδεικνύει τα μέσα για την απόκτηση της υγείας, έτσι και η φρόνηση υποδεικνύει τις οδούς για την κατάκτηση της σοφίας, που ως υπέρτατη έμπρακτη αρετή διέπει το πλέον θεϊκό μέρος της διάνοιας, τον θεωρητικό νου, και συγκροτεί την ευδαιμονία.²⁰

3. Φρόνηση, ηθικές αρετές και ευδαιμονία

Από την παραδοχή ότι η ευδαιμονία ταυτίζεται με την τέλεια αρετή έπεται ότι χρήζει εξέτασης το πλήθος των ηθικών αρετών, προκειμένου να αποφανθεί κανείς για

¹⁶ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1146a4-13.

¹⁷ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1151b34· Καραμανώλης, *ό.π.*, σσ. 76-77.

¹⁸ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1113a32-33.

¹⁹ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1144a1-14· Καραμανώλης, *ό.π.*, σ. 63.

²⁰ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1145a8-11· Καραμανώλης, *ό.π.*, σσ. 64, 66-68.

Απλά και κατανοητά η γνώση!

την υπέρτερη ανάμεσά τους. Κατά τον Αριστοτέλη, αρετή γενικά είναι μια «έξη, που (α΄) επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο, (β΄) βρίσκεται στο μέσον, στο μέσον όμως το “σε σχέση προς εμάς”· το μέσον αυτό καθορίζεται από τη λογική – πιο συγκεκριμένα, από τη λογική [...] που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος».²¹ Η αρετή, λοιπόν, αποτελεί εμπειδωμένη συνήθεια, που τηρείται κατόπιν επιλογής, κατέχει θέση μεσότητας μεταξύ δύο άκρων, της υπερβολής και της έλλειψης,²² καθορίζεται ορθολογικά και ορίζεται σε συμφωνία με τη φρόνηση.²³ Οι αρετές διακρίνονται επίσης σε διανοητικές και ηθικές. Οι πρώτες αντιστοιχούν στο λογιστικό μέρος της ψυχής, ενώ οι δεύτερες ανήκουν ταυτόχρονα στο λογιστικό και στο επιθυμητικό· δεν είναι έμφυτες αλλά προϊόντα συνήθειας (έξης), δηλαδή συνεχούς έμπρακτης άσκησης στον χρόνο.²⁴ Κομβικός για την εμπέδωσή τους είναι ο ρόλος της πολιτείας, αφού αυτή αναλαμβάνει την ευθύνη της ηθικής διαπαιδαγώγησης των πολιτών.²⁵ Οι ηθικές αρετές συναρτώνται με τα συναισθήματα και τις πράξεις και αφορούν: (α΄) την ορθή στάση έναντι των τριών πρωτογενών συναισθημάτων (φόβου, οργής και ηδονής), (β΄) τις ανθρώπινες ατομικές επιδιώξεις που σχετίζονται με τον πλούτο και την τιμή, και (γ΄) την εύρυθμη λειτουργία των πολιτικών κοινωνιών.²⁶

Οι διανοητικές αρετές συνδέονται με την ανθρώπινη συμπεριφορά σύμφωνα με προκαθορισμένες λογικές συλλήψεις.²⁷ Το έλλογο μέρος της ψυχής διακρίνεται με τη σειρά του σε δύο μέρη: στο λογιστικό ή βουλευτικό ή δοξαστικό, στο οποίο υπάγονται οι νοητικές οντότητες που διαθέτουν μεταβλητές αρχές, και στο επιστημονικό, στο οποίο ανήκουν εκείνες των οποίων οι αρχές παραμένουν αμετάβλητες.²⁸ Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει πέντε θεμελιώδεις διανοητικές αρετές: την τέχνη, την επιστήμη, τον νου (ορθολογική σκέψη/διάνοηση), τη φρόνηση και τη σοφία – έξεις με τις οποίες η ψυχή αναγνωρίζει την αλήθεια. Η ηθική αρετή αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση της φρόνησης.²⁹

Η τέχνη αφορά πράγματα που δεν είναι ούτε αναγκαία ούτε κατά φύση, περιλαμβάνει τις χρήσιμες (πρακτικές) και τις καλές τέχνες και ανήκει στο λογιστικό

²¹ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1106b35-1107a8· Κόντος, *Τα δύο ευ της ευτυχίας*, *ό.π.*, σ. 151.

²² Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1104a25-26· Βιρβιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σσ. 208-209· Καραμανώλης, *ό.π.*, σ. 20.

²³ Καραμανώλης, *ό.π.*, σ. 75.

²⁴ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1103a14-17, 31-34· Βιρβιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σσ. 208-209· Καραμανώλης, *ό.π.*, σ. 74.

²⁵ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1103b3-6· Βιρβιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σ. 209· Καραμανώλης, *ό.π.*, σσ. 52-53.

²⁶ Βιρβιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σσ. 208-209· Καραμανώλης, *ό.π.*, σ. 52.

²⁷ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1138b25-34.

²⁸ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1139a5-17.

²⁹ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1139b15-20· Βιρβιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σ. 207.

Απλά και κατανοητά η γνώση!

μέρος του έλλογου μέρους της ψυχής.³⁰ Η επιστήμη αφορά το αναγκαίο και το αιώνιο, καθώς και μεταδόσιμο με τη διδασκαλία· αποτελεί έξη αποδεικτική και ανήκει στο επιστημονικό μέρος του έλλογου μέρους της ψυχής. Ο νους είναι το μέσο με το οποίο συλλαμβάνουμε επαγωγικά τις έσχατες προκειμένες που αποτελούν την αφετηρία της επιστήμης και θεωρούνται αυταπόδεικτες εφεξής.³¹ Η σοφία συναιρεί την επιστήμη με τον νου συνιστώντας την «*ἀκριβεστάτην*» των επιστημών.³²

Όπως είδαμε, κατά τον Αριστοτέλη, η ευδαιμονία είναι ενέργεια που συμφωνεί με την τέλεια αρετή. Αν η ευδαιμονία είναι ενέργεια, ευδαίμων δεν μπορεί να είναι κάποιος που κοιμάται, αφού ο ενάρετος και ο μη ενάρετος δεν διαφέρουν καθόλου κατά τη διάρκεια του ύπνου.³³ Κατά κυριολεξία, «*εὐδαιμών*» είναι αυτός που έχει προστάτη έναν αγαθό δαίμονα (θεό), ενώ η ευδαιμονία υποδηλώνει συνήθως την ευτυχία, την αίσια τύχη. Η εύνοια της τύχης, νοούμενης ως αστάθμητης περιστασης ή ως αυθόρμητης πράξης στην οποία δεν συμμετέχει η λογική επεξεργασία, είναι απαραίτητη για την απόκτηση της ευδαιμονίας. Η τελευταία, όμως, αποτελεί προϊόν ανώτερης διεργασίας, αφού πρόκειται για έλλογη, άρα σκοπούμενη, ενέργεια της ψυχής.³⁴

Όλοι οι άνθρωποι επιδιώκουν τα αγαθά, αλλά διαφορετικά αγαθά ο καθένας, ανάλογα με τις προτεραιότητές του και σε συμφωνία με τις ελλείψεις του. Η υποκειμενικότητα που αναπόδραστα παρεισφρέει στην επιλογή του αγαθού δεν συνιστά ασφαλές κριτήριο για τον καθορισμό του υπέρτατου αγαθού, το οποίο ορίζεται με ασφάλεια μόνο από τον ορθό λόγο.³⁵ Η ευδαιμονία αποτελεί το τέλειο αγαθό και καθιστά αγαθά (= καλά) όλα τα άλλα επιθυμητά αγαθά. Εφόσον, μάλιστα, είναι ενέργεια, συνδέεται στενά με τον τρόπο ζωής. Κατά τον Αριστοτέλη, οι κύριοι τρόποι ζωής είναι τρεις: ο *απολαυστικός*, που αφορά την επιδίωξη της ηδονής, ο *πολιτικός*, που συνδέεται με την κοινωνικότητα και τα κοινά, και ο *θεωρητικός*, που προσιδιάζει στον φιλοσοφικό-επιστημονικό νου.³⁶ Τέλειος είναι εκείνος ο άνθρωπος ο οποίος εκτελεί

³⁰ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1140a15-24.

³¹ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1139b22-26.

³² Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1141a23-26.

³³ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1102b6-9.

³⁴ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1099b 16-25· Βιββιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σ. 207.

³⁵ Βιββιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σ. 207.

³⁶ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1095b16-19.

Απλά και κατανοητά η γνώση!

στην εντέλεια την έλλογη επιδίωξη της ευδαιμονίας, σύμφωνα με την αρετή που ταιριάζει σε κάθε περίπτωση.³⁷

Με τη σειρά τους, τα αγαθά διακρίνονται στα *εξωτερικά*, στα *σωματικά* και στα *ψυχικά*. Πραγματική ευδαιμονία υπάρχει μόνο μέσα στην ψυχή· άρα, αποτελεί ψυχική ενέργεια, σύμφωνη μάλιστα προς την τέλεια αρετή, ακριβώς επειδή ο σκοπός της δεν συνδέεται με αγαθά εξωτερικά ως προς τη ψυχή.³⁸ Τα εξωτερικά αγαθά και τα αγαθά του σώματος αποτελούν μέσα για την επίτευξη της ευδαιμονίας, όχι όμως την ευδαιμονία καθεαυτήν. Οι ενάρετες πράξεις της ζωής του ευδαίμονα είναι φύσει ηδονικές, αποτρέποντάς τον από την εμμενή αναζήτηση πρόσθετων ηδονών· και, εφόσον η ευδαιμονία συνυφαίνεται στενά με την αρετή, έχει τον ίδιο σκοπό με αυτήν, το θείο. Επιπλέον, τον ίδιο σκοπό έχει η πολιτική αρετή, η οποία επιδιώκει το άριστο αγαθό για τη συντεταγμένη κοινωνία των πολιτών, που με τη σειρά του υπερτερεί σε σχέση με κάθε ατομικό αγαθό: η ευδαιμονία της πολιτείας προηγείται έναντι της ευδαιμονίας του ατόμου.³⁹

Ως θείο αγαθό, η ευδαιμονία δεν μπορεί να ενυπάρχει σε όλους τους ανθρώπους, παρά μόνο σε όποιους διάγουν τέλειο βίο.⁴⁰ Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο ευδαίμων βίος αναφέρεται στο σύνολο της ανθρώπινης ζωής, όχι σε περιστασιακές εκφάνσεις ή σε σύντομες περιόδους της. Η ταύτιση της ευδαιμονίας με την ολότητα της ζωής δεν σημαίνει ότι γινόμαστε ευδαίμονες τη στιγμή του θανάτου μας, αλλά ότι εξετάζουμε διαρκώς τη ζωή μας υπό το πρίσμα μιας αέναης ηθικής αντίληψης των πράξεών μας. Η θεία φύση της ευδαιμονίας συνεπάγεται τη σταθερότητά της ως ενέργειας, μια ιδιότητα δυσεύρετη στον ανθρώπινο βίο, που διέπεται μάλλον από αστάθεια. Εντούτοις, ο ενάρετος άνθρωπος γνωρίζει να διαχειρίζεται με τον πλέον ιδανικό τρόπο τις εναλλαγές της τύχης.⁴¹

Η ευδαιμονία, λοιπόν, θεωρείται επιθυμητή, αξιότιμη και αξιέπαινη, επειδή αποτελεί την αιτία (το κίνητρο) για την επιδίωξη όλων των άλλων αγαθών και αρετών. Χαρακτηρίζεται από τον Σταγειρίτη ως τέλειο αγαθό, επειδή είναι προτιμητέα χάριν εαυτής και όχι χάριν κάποιου άλλου αγαθού.⁴² Είναι, επίσης, αυτάρκης, αφού επαρκεί

³⁷ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1098a15.

³⁸ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1098b12-16.

³⁹ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1094b5-11· Κόντος, «Αριστοτελική ηθική:...», *ό.π.*, σ. 21.

⁴⁰ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1098a18.

⁴¹ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1100b17-24· Βιρβιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σ. 207.

⁴² Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1097a33-34.

Απλά και κατανοητά η γνώση!

μόνη της για να καταστήσει άξιο επιλογής τον τρόπο ζωής εκείνου που επιλέγει τον ευδαίμονα βίο.⁴³ Τέλος είναι μη συναριθμούμενη –είναι δηλαδή απόλυτη– αξία, εφόσον στο εύρος της περιλαμβάνει όλα τα άλλα ανθρώπινα αγαθά και αρετές.⁴⁴ Προφανώς, η ευδαιμονία συνιστά το τελικό αγαθό: αν δεν υπήρχε, δεν θα γνώριζε τέρμα η πλήρωση της ανθρώπινης όρεξης ούτε θα υπήρχε τέλεια μορφή βίου.

4. Συμπεράσματα

Ο συσχετισμός της φρόνησης με το σύνολο των αρετών, ιδίως με τις ηθικές αρετές, καθώς και με την ευδαιμονία από τον Αριστοτέλη συναρτάται στενά αφενός με το ευρύτερο αξιακό σύστημα των ατομικών και συλλογικών αρετών της δημοκρατικής πόλης-κράτους, και αφετέρου με τον πρακτικό-εμπειρικό προσανατολισμό της δικής του σκέψης.⁴⁵ Απηχεί μια χαρακτηριστική διαφορά από τον σωκρατικό-πλατωνικό ορισμό της αρετής, ο οποίος την περιγράφει ως μια θεωρητική δραστηριότητα, προϋπόθεση και όχι αποτέλεσμα της πράξης. Αντικατοπτρίζει, εξάλλου, τη μετριοπαθώς «αριστοκρατική» αριστοτέλεια σκέψη: η ευδαιμονία αντιμετωπίζεται ως προϊόν περισσότερο θείας και λιγότερο ανθρώπινης υπόστασης, με λογικό συμπέρασμα ο ευδαίμων βίος να μην είναι εφικτός για κάθε άνθρωπο. Εάν ο ενάρετος βίος είναι απαράβατος όρος για την κατάκτηση της ευδαιμονίας και εάν τέλεια ενάρετος είναι ο σοφός, ο ευδαίμων βίος ταυτίζεται με τον θεωρητικό: η επιστημονική γνώση και η φρόνηση, που προφυλάσσει από τις ακρότητες και εκδηλώνεται έμπρακτα στην καθημερινή ζωή, συνδυάζονται στο πρόσωπο του γνήσιου φιλοσόφου. Όσο για τις άλλες διανοητικές αρετές (με υπέρτερη την επιστημονική σκέψη), συνδέονται με τις ηθικές ακριβώς μέσω της φρόνησης, της πρακτικής σοφίας, η οποία λειτουργεί ως ρυθμιστική αρχή για το σύνολο των αρετών και ως οικονόμος της σοφίας.

Φαίνεται ότι η αριστοτελική φιλοσοφία αυτοδικαιώνεται μέσω της σύνδεσης φρόνησης-αρετής-ευδαιμονίας, και μάλιστα όχι μόνο ως ορθή φιλοσοφική-επιστημονική πρόταση αλλά ευρύτερα ως τρόπος ζωής. Από την άλλη πλευρά, είναι εμφανής η αναγόρευση της έλλογης και έμπρακτης αρετής σε θεματοφύλακα της κοινωνικής συνοχής και της καθολικής ευδοκίμησης, συλλογικής και ατομικής, ενώ

⁴³ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1097b14· Βιβιδάκης κ.ά., *ό.π.*, σ. 206.

⁴⁴ Αριστοτέλης, *ό.π.*, 1097b16-18.

⁴⁵ Καραμανώλης, *ό.π.*, σσ. 77-78.

Απλά και κατανοητά η γνώση!

προαναγγέλλεται από αρκετές απόψεις η χριστιανική σχετική προβληματική. Από την άποψη αυτήν, η αριστοτέλεια πραγμάτευση της αρετής με πυρήνα τη φρόνηση εξακολουθεί να διατηρεί την επικαιρότητά της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**I. Κύρια Βιβλιογραφία ΕΑΠ:**

Βιρβιδάκης Σ., Γιαννάκης Η., Δήμας Π., Ζωγραφίδης Γ., Θανασάς Π., Ιεροδιακόνου Κ., Καλλιγιάς Π., Καλογεράκος Ι., Κόντος Π., Μπάλλα Χ., Πολίτης Β., Ράγκος Σ., Τσούνα Β. & Χριστιανίδης Γ., *Ελληνική Φιλοσοφία και Επιστήμη: Από την Αρχαιότητα έως τον 20ό αιώνα*, τόμ. Α' («Η Ελληνική Φιλοσοφία από την Αρχαιότητα έως τον 20ό αιώνα»), Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σσ. 206-209.

II. Πρωτότυπο Κείμενο:

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, μτφρ. Δ. Λυπουρλής, εκδ. Ζήτρος, Αθήνα 2006, βιβλίο Β' (1106b35-1107a8) και βιβλίο Ζ' (1138b-1145a), *Μνημοσύνη: Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας*, «Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα: Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία», Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, διαθέσιμο στο: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/index.html?author_id=122

III. Υποχρεωτική Επικουρική Βιβλιογραφία:

Κόντος Π., «Αριστοτελική ηθική: Στην καρδιά της αλήθειας, *Mathesis*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, χ.τ.έ., χ.χ., διαθέσιμο στο: https://mathesis.cup.gr/assets/courseware/7f693b85541b87d5f381d373cb5160b4/asset-v1:Philosophy+PHL2+2017_T2+type@asset+block/Aristotle_s_ethics_Week_5_revised.pdf, σσ. 3-4, 17-22.

IV. Προαιρετική Επικουρική Βιβλιογραφία:

Καραμανώλης Γ., «Η σχέση μεταξύ ηθικής αρετής και φρόνησης», *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία*, τχ. 8, Ιούνιος 2009, σσ. 51-78, διαθέσιμο στο: http://www.fks.uoc.gr/_assets/pdfs/karamanolis/

Απλά και κατανοητά η γνώση!

Κόντος Π., *Τα δύο ευ της ευτυχίας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα 2018,
διαθέσιμο στο:

<https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/PHIL2005/%CE%A5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD/%CE%91%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%A6%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7.pdf>, σσ.151-160.